

ТИТО – ПЪРВИЯТ КОМУНИСТИЧЕСКИ ДИСИДЕНТ?

Доц. д-р Стоян Бараков

Годината е 1948. Еуфорията от капитулацията на Хитлерова Германия отдавна е само спомен. Довчерашните съюзници от Антихитлеристката коалиция вече се гледат строго под вежди. Атомните касапници на Хирошима и Нагазаки май спират дъха единствено на онези, които са изгубили близки и приятели в това безумие. На Запад маститият Уинстън Чърчил през март 1946 г. вече е произнесъл във Фултън прословутата си реч за “желязната завеса” и е дал старта на “студената война”. Хари Труман не само е седнал в креслото на Франклин Делано Рузвелт в Белия дом, но през 1947 г. е успял да лансира и доктрина със собственото си име. Държавният секретар Джордж Маршал не остава по-назад и три месеца след доктрината “Труман” се появява Планът “Маршал”. Очертават се контурите на Организацията на Северноатлантическия договор (НАТО).

Изтокът също не си губи времето. Окрилена от победата, ползвайки се от офертата на Чърчил за разпределение на сферите на влияние, Москва стъпва здраво в Източна и Централна Европа. Също очаквайки да векува.

Лагерите са стъкмени. И този път като че завинаги. И тогава се случва нещо, което дори всесилните специални служби са проспали. През първите месеци на 1948 година мустакатият грузинец Йосиф Висарионович Джугашвили, именуван Сталин (сиреч Стоманен – от руската дума “сталъ”, която на български означава стомана), настанил се пожизнено в московския Кремъл, неочаквано за всички извън тесния кръг на богопомазаните заканително размахва пръст срещу най-верния и най-важен дотогава свой съюзник – Югославия – и срещу нейния харизматичен вожд Йосип Броз Тито. Йосиф отлъчи Йосип, обяви го за схизматичен. Не се съмняваше, че волята му и този път няма да бъде скършена. Но вместо кротко “да подвие опашка” и да се подчини безпрекословно на мъдрите указания на “Бащата на народите”, властелинът на Югославия “показа зъби” и отначало плахо, но много скоро – отчетливо и членоразделно – изрече “НЕ!”.

Светът беше изменен. Ставаше нещо невиждано и нечувано. Малкият диктатор от една балканска страна се беше опълчил срещу мощния тиранин с най-големи заслуги за смазването на Третия Райх. Започваше епична борба, в сравнение с която билейската битка между Давид и Голиат бледнееше. Изходът изглеждаше предрешен. Едва ли някой беше очаквал, че малката, самотна, изолирана Югославия ще издържи на координирания икономически, политически, дипломатически,

военен и какъв ли не още натиск на СССР и на неговите съюзници. Още повече, като се знае, че макар американските стратегии много бързо да бяха оценили изгодите от този конфликт, по тактически съображения Вашингтон не пожела да се ангажира веднага с директна помощ, за да не компрометира прибързано югославската позиция. Тази помощ щеше да дойде малко по-късно и да се разпростре върху икономиката, политиката, дипломатията, военното дело... От своя страна Белград не смееше да направи открито сделка със САЩ и с техните съюзници. Трудно му беше светкавично да се отметне от пропагандните внушения (в които много често изпреварваше дори и Москва) за империалистическите сили, американския диктат, Уолстрийт като източник на всички беди... Народите на Югославия не искаха лесно да забравят довчерашните югославно-американски търкания: взривоопасната триестка криза през 1945 г., оставила без дъх цяла Европа; системните нахлувания на американски самолети във въздушното пространство на Федеративна народна република Югославия през 1946 г.; призивите на американски журналистически "ястреби" да бъде хвърлена "върху Тито" атомна бомба. Все още не бяха изличени и заслугите на Съветската армия за освобождаването на европейските държави, в това число и на самата Югославия.

Припомняме този сблъсък, защото той стана преломен не само за Югославската комунистическа партия (ЮКП), а до голяма степен и за цялото по-нататъшно развитие на държавите от Източна и от Централна Европа. Вярно е, че клишето, провъзгласяващо Тито за пръв комунистически дисидент, предизвиква най-малко иронични усмивки. Не по-малко вярно е обаче заключението, че унгарската 1956, чехословашката 1968, полските 1980-1981, дори и промените през 90-те години на миналия век имат корени и в югославската 1948, в първото категорично "НЕ!" на Сталин и на сталинизма.

В специализираната литература мотивите на югославския политически връх в конфликта от 1948 г. се оценяват различно, но най-разпространено изглежда становището, че една от основните цели на Тито и на сподвижниците му е да се докаже "правотата единствено на югославския път и безперспективността на действията на ръководителите на другите комунистически и работнически партии и на първо място на Сталин". Не е забравена и "мегаломанията" на Маршала, обяснявана преди всичко с безспорните успехи на ръководеното от него югославно народоосвободително движение в периода 1941-1945 г. Не по-малко обстойно са анализирани и действията на другата страна, като се

акцентираща най-често върху “имперската политика на Москва” и върху някои недостатъци на съветския лидер⁸².

Затопянето на отношенията между СССР и Югославия след смъртта на Сталин през 1953 година имаше за резултат и смекчаването на пропагандната война. И двете страни внесоха известни корекции в предишните си непримирими и нерядко карикатурни писания. Казаното обаче не означава, че всичко отиде на мястото си. Някои от рецидивите се оказаха опасно жилави. Това е и един от мотивите на списание “Международна политика” да отбележи тази предупредителна годишнина. Далеч сме от амбицията да осветлим всички аспекти на този толкова сложен възел от проблеми. Затова предлагаме две различни и в някои пунктове дори противоположни гледни точки. Първата е на известния югославски експерт от близкото минало проф. д-р Ранко Петкович, непосредствен свидетел на разглежданите събития, участник в други и потърпевш от трети. Втората е представена от руската изследователка Татяна Волокитина. Поради ограниченията в обема на списанието и двете статии са преведени с големи съкращения, но това не накърнява тяхната автентичност.

⁸² Анализът на литературата излиза извън рамките на тези кратки бележки. Затова ще посочим само три заглавия: Бранко Джорджевич, Коминтернът, Коминформбюро и ЮКП (СЮК), София, 1980; Savo Kržavac, Dragan Marković, Informbiro. Šta je to? Jugoslavija je rekla “ne”, Beograd, 1976; Илья Константиновский, Долгий путь Югославии. Трудно ли освободиться от сталинизма? Новый мир, 1988, № 12. Трудно е обаче почти до края на 50-те години на миналия век в огромното количество публикации да се открие някоя що-годе безпристрастна.

ЮГОСЛАВСКО-РУСКИ ОТНОШЕНИЯ 1941 – 1948 ГОДИНА

Държавни, партийни и лични причини, довели до разрива между Югославия и СССР през 1948 г.

Проф. д-р Ранко Петкович

Гръм от ясно небе – с кавички или без тях?

Трябваше ли снежната топка, търкаляща се в югославско-съветските отношения от 1941 година, да се превърне в снежна лавина, която да доведе до драматичен разрив между двете партии и двете държави?

Без колебание може да се каже: Не! Въпреки много по-голямата покорност и по-голямото послушание в другите социалистически страни, макар че в отношенията им със СССР имаше различни затруднения, че бяха натрупани големи подозрения, до разрив не се стигна. Сравнително честите смени на отделни ръководители или на цели ръководства бяха израз на това състояние на нещата, но и начин то да бъде разрешено.

След като 1947 година завърши под знака на “нерушимото югославско-съветско приятелство”, сам по себе си се налага изводът, че причината за разрива трябва да се търси в 1948 година.

Като се отчита обстоятелството, че съветското правителство информира Югославия за изтеглянето на своите цивилни и военни специалисти на 18 и 19 март 1948 г., което беше първата открита демонстрация за изострянето на югославско-съветските отношения от такъв обем и мащаб, следва да се види какво се е случило през януари и февруари същата година, за да се стигне до разрива. Анализът на събитията в югославско-съветските отношения през януари и февруари 1948 година показва, че не се е случило нищо, което като непосредствен повод неизбежно би довело до техния разрив.

След като нищо инцидентно не се е случило в това кратко междувремие, необходимо е да се установи коя е капката в югославско-съветските отношения, преляла чашата или – ако използваме марксисткия речник – довела до преминаване на количеството в качество, а на снежната топка – в лавина.

Досега никой не се е опитвал да направи това. Авторите на почти всички книги и студии за 1948 година изследват различните причини за разкола в югославско-съветските отношения в партиен, държавен и международен план. Най-често това се прави ретроспективно, според обвиненията от известните писма и в самата Резолюция на Информбюро. Липсват обаче опити да се търси непосредственият повод за разрива.

Голямата следа, по която може да се стигне до непосредствения повод за разкола в югославско-съветските отношения през 1948 година, се намира в югославско-българските отношения! (подчертано от преводача)

Когато твърдим това, ние изхождаме от хронологията на събитията в югославско-българските, съветско-българските и югославско-съветските отношения:

- На първи август 1947 година Тито и Димитров подписват известното Бледско споразумение.
- На двадесет и седми ноември в Евксиноград Тито и Димитров подписват Договор за приятелство, сътрудничество и взаимна помощ.
- На двадесети януари 1948 година в московския “Правда” е публикуван текст, който дезавуира Димитров във връзка с “прибързаната” идея за създаване на Балканска федерация.
- На десети февруари 1948 година в Москва е проведена тройна съветско-югославско-българска среща, на която присъстват Сталин и Димитров, но не и Тито (в състава на югославската делегация са Кардел, Джилас и Бакарнич).

Непосредствено след тези три събития, на осемнадесети и деветнадесети март 1948 година, от Югославия са изтеглени съветските цивилни и военни специалисти. На двадесети март в свое писмо Тито задава въпрос защо е станало това. Сталин и Молотов подписват писмото на ЦК на ВКП(б) (Всесъюзна комунистическа партия (болшевики), както се нарича до 1952 година Комунистическата партия на Съветския съюз – бел. прев.), а съветският посланик Лаврентиев го връчва на Тито в Загреб на двадесет и седми март 1948 година.

Непосредствената хронологична връзка между онова, което се случва в югославско-българските, съветско-българските и съветско-югославските отношения, и рязкото влошаване на югославско-съветските отношения е очевидна. Остава да се посочат същинските елементи във връзката между развитието на югославско-българските отношения и влошаването на югославско-съветските отношения, а и с тяхното скъсване.

Ще посочим няколко елемента, които могат да имат съществено значение за решението на Сталин да представи списък от обвинения по адрес на югославското ръководство.

1. Най-напред трябва да се отчита историческата специфика на руско-българските отношения. В процеса на разпадане на Турската империя, особено когато Босфорът и Дарданелите стават жизненоважна obsesia на Русия, България се превръща в

най-важната опорна точка или сфера на интереси на Русия на Балканите. Поради това в политическата стратегия на Русия България винаги е имала голямо предимство в сравнение с другите балкански страни. Сталин – като предимно консервативен политик, наследява интересите и обесииите на традиционата руска имперска политика. Същевременно той възприема и такива оценки за България, респективно за Балканите. А това означава, че на всяка цена трябва да не се допусне “отделяне” на България от Русия, респективно от СССР. Титовата двойна игра с Димитров би могла да бъде причина за подобно подозрение на Сталин.

2. Сталин не обича Димитров. Кой знае защо. Може би защото в международното комунистическо движение само Димитров след Лайпцигския процес и като генерален секретар на Коминтерна докосва неговата слава? Може би защото понякога Димитров действа посвоему, а не както желае Сталин. Може би защото Димитров е жив свидетел на масовите безпричинни чистки, които осакатяват и дискредитират комунистическото движение? Може би защото след триумфа, на който се радва след Втората световна война, Сталин вижда в Димитров изкуфял старец? Във всеки случай Сталин не е бил далече от мисълта, че Димитров нещо “мъти” с Тито против него или поне без него.
3. На срещата в Москва на десети февруари 1948 година не пристига Тито. На нея присъстват Сталин и Димитров, но Тито отсъства. Изпраща Кардел. Каква обида е това за Сталин! Този Тито не само си въобразява, но и става безобразен. Аргументите за отсъствието на Тито – все едно дали са достоверни, не значат много.

Обединени, тези три елемента са капката, която прелива чашата, те помагат количеството да премине в качество, снежната топка да се превърне в лавина.

Към Тито трябва друго отношение. Още по-добре е Тито да се отстрани. Следва изтеглянето на съветските цивилни и военни специалисти, писмата, Резолюцията на Коминформ. Натиск, замислен така, че другите членове на югославското ръководство, югославските комунисти, избирайки между него – Сталин – и Тито и между приятелството със СССР или влошаването на отношенията със СССР, да свалят Тито или да го сменят. Тъй като след изтеглянето на съветските цивилни и военни специалисти и след писмата Тито не пада, остава възможността да го свалят Коминформът на срещата в Букурещ на

двадесет и осми юни 1948 година или да не се върне от Букурещ в Югославия.

Известно е, че Тито не се отзовава на поканата да отиде в Букурещ. Публикувана е Резолюцията на Информбюро за положението в ЮКП. За онези, които не знаят какво е ставало и е станало зад кулисите, Резолюцията е гръм от ясно небе.

ЕПИЛОГ

В писмата и в Резолюцията са посочени всички възможни критики и обвинения срещу югославското ръководство в съответствие с коминтерновската практика да се припише на ренегата всичко, което би могло максимално да го очерни в очите на обществото. Ако обстоятелствата бяха различни, в съответствие със същата коминтерновска практика, в същото време югославското ръководство би могло да получи максимално възможните похвали, все едно дали те са заслужени или не!

Един от ключовите въпроси от 1948 година беше, останал такъв и до днес, въпросът дали Тито е трябвало да отиде на срещата на Информбюро в Букурещ и там “другарски” да дискутира с онези, които го критикуват и обвиняват?

Тъй като критиките и обвиненията вече са били формулирани в подписаните от Сталин и Молотов писма, малцина в Букурещ биха посмели да ги игнорират. Въпреки това мнозина са мислели, че Тито – като “войник на Партията и на Революцията”, който през целия си живот е убеждавал всички колко гениален и справедлив е Сталин, е трябвало чисто и просто в името на комунистическата дисциплина да отиде в Букурещ.

Въз основа на всички налични факти е било възможно в Букурещ да го очакват две неща: да бъде сменен и никога вече да не се върне в Югославия. Познавайки много такива случаи с комунистически и коминтерновски функционери, за чиято злощастна съдба понякога и самият той е бил виновен, Тито не отива в Букурещ.

Титовото отсъствие в Букурещ някои тълкуват като върховна проява на смелост: казал е историческо “не” на великия и мощен Сталин, който е считал, че може да го смъкне с помръдването на малкия пръст.

Други го тълкуват като проява на страх: загрижен за собствените си позиции и за собствената си съдба, “допринесе” неговите партия, държава и народ да бъдат изложени на страхотен коминтерновски натиск.

Независимо обаче каква е била истината и кой е бил прав, последиците от разкола през 1948 имат много важни исторически последици:

1. Югославия, на която е било “съдено” да бъде съставна част от източния блок и да споделя съдбата на страните от социалистическия лагер, получи по-широк терен за маневриране при реализирането на своите национални интереси в пространството между Изтока и Запада. Благодарение на щедрата помощ на Запада, както и на значителните търговски връзки с Изтока, на сътрудничеството със стотина страни в Движението на необвързаните, на по-голямата проходимост на границите за хора, стоки и идеи, на някои рудиментарни форми на самоуправление и на демокрация, югославяните четири десетилетия по времето на биполяризма живеяха по-добре, отколкото ако по силата на някаква игра на случая бяха останали в източния блок и в социалистическия лагер. В известен смисъл и независимо от всичко случило се след падането на Берлинската стена, посочените четири десетилетия живот извън източния блок и извън социалистическия лагер представляваха “наследство за бъдещето”, като се отчитат компаративните предимства, които държавите или някои от държавите, съставляващи бивша Югославия, имаха по отношение на някои страни от Източна Европа.
2. Отделянето на Югославия през 1948 година беше силен удар върху държавните и блоковите интереси на СССР, възприемани в сталинисткия смисъл. Това обаче оказа положително въздействие върху вътрешните процеси в Съветския съюз, които доведоха до Двадесетия конгрес, както и върху процесите на демократизация в източноевропейските страни.
3. Западните страни от все сърце подкрепяха разкола между Югославия и СССР като “живо доказателство”, че е възможно отделяне от източния блок и противопоставяне на господстващия модел за развитие на социализма в Съветския съюз.

В историята на втората половина на двадесети век в политическата конфигурация на биполяризма и на студената война като един от най-драматичните периоди в новото време заедно с двете суперсили фигурира и Югославия. Тя играе ролята на тампон-зона; на бойно поле за техните взаимни влияния. Тя е и лидер на Движението на необвързаните страни, най-многобройната група държави в съвременната международна общност.

До тези “звездни” висини Югославия се издига благодарение на 1948, на умението да свири на струната на противопоставянето между Изтока и Запада, а може би най-много благодарение на медийната

промоция от страна на мощната пропагандно-политическа машина на западния свят.

Но цялата историческа истина за 1948 година и за нейните ефекти не би била изречена или напомнена, ако, затваряйки кръга, не посочим още две неща:

- Бездушните и дори невиджаните партийно-шпионски и полицейски гонения на стотици хиляди хора, на малцината останали верни на СССР и на Сталин и огромния брой невинни жертви, на мъчилищата от рода на Голи Оток, тъмниците в Стара Градишка и лагерите в Билеч и в обществения живот, на “свободата”, която не е свобода за информбюровските жертви, за техните семейства и приятели.
- Частичния, а в някои аспекти и пълен край на илюзиите, че Югославия политически и идеологически се е откъснала от Източна Европа след скъсването със СССР и с Коминформа през 1948 г., след разрушаването на Берлинската стена и след историческото крушение на комунистическите режими във всички източноевропейски страни, без да се изключва и Югославия.

ПО ПОВОД НА 50-ГОДИШНИНАТА ОТ НАЧАЛОТО НА СЪВЕТСКО-ЮГОСЛАВСКИЯ КОНФЛИКТ ПРЕЗ 1948 Г.

Татяна Волокитина, старши научен сътрудник в Института за славистика при Руската академия на науките

Съветско-югославският конфликт, започнал през юни 1948 година, беше пълна изненада както за страните от “социалистическия лагер” (в т.ч. и за СССР, и за Югославия), така и за Запада. Новината за отлъчването на Югославия, за тежките обвинения против лидера на югославските комунисти маршал Тито, че се отдалечава от марксизма-ленинизма, че предава делото на социализма и какво ли още не, навсякъде породя крайна възбуда и недоумение. Реакцията беше съвсем естествена като се отчита фактът, че съветско-югославските отношения, гледани отвън, изглеждаха приятелски, стабилни, би могло да се каже – ведри. Разбира се, това не означаваше, че между двете страни имаше пълно съвпадение на становищата и на позициите по всички въпроси. Различия, естествено, съществуваха и в редица случаи те бяха обусловени преди всичко от национално-държавните интереси. Преобладаваха обаче такива перспективни и стабилни фактори като принципното единство на социално-политическите цели на режимите в двете страни, общността на основните задачи, признанието на югославската страна, че СССР играе ролята на световен комунистически център, че е най-важната опора на ЮКП и на другите “братски” партии в страните с народна демокрация. Затова усложненията, които от време на време възникваха между Москва и Белград както по време на войната, така и в първите следвоенни години бяха преодолявани общо взето без сериозно изостряне на двустранните отношения. Такава беше ситуацията до началото на 1948 година.

Събитията, предхождащи конфликта, бяха известни само на най-тесния кръг непосредствени участници. В историографията съществува версия, според която конфликтът е назрявал постепенно, започвайки приблизително от средата на 1947 година. Съветската страна изключително високо оценява мащабите и резултатите от народоосвободителната борба в Югославия, “душевната чистота и сила на народа”, постиженията на страната в политическото и икономическото развитие, “силата и виталността на демократичния режим, роден в освободителната борба на югославските народи”. Съветският съюз и Югославия действат в единен фронт на международната арена, демонстрирайки солидарност по въпросите на мирното устройство на нещата. Германският въпрос, перспективите за сътрудничество в Австрия и Италия, отношението към Доктрината “Труман” и към Плана “Маршал” – всичко това са примери за тясно сътрудничество на двете страни в

международните дела. Позицията на югославското ръководство е близка до съветската позиция и по въпроса за формиране на нова комунистическа структура – Коминформа. ЮКП е един от инициаторите за неговото създаване. В края на март 1946 г. в Отдела за външна политика на ЦК на ВКП(б) е разглеждана възможността за “създаване на информационен център в Югославия или в Чехословакия”, една от задачите на който би било поддържането на постоянни връзки със страните от Източна и Западна Европа. На 26 май 1946 съответен документ по този въпрос е бил подготвен за “върхушката” на съветското ръководство. През есента на 1947 година, по време на неофициалното посещение на лидера на Полската работническа партия (ПРП) В. Гомулка в Москва, Сталин поставя въпроса за свикване на информативна конференция на представители на редица компартии, а през юни същата година започва и подготовката. По предложение на съветската страна ролята на организатор на конференцията поема ЦК на ПРП. В хода на подготовката за срещата ръководителите на компартиите – всеки за себе си – формулират своите позиции във връзка с насоките и мащабите на бъдещата интеграция със Съветския съюз. Някои лидери са притеснени от реалната възможност при новите условия да се реанимира Коминтернът или някакъв сходен централизиран орган за ръководство на комунистическото движение. Съмнения има и самият Гомулка. К. Готвалд сдържа, “без ентузиазъм” реагира на идеята за конференция. Колебаят се М. Торез и П. Толиати. За разлика от тях унгарските и югославските ръководители “твърде положително” приемат поканата за конференцията. Какво се крие зад това? В случая с югославяните вероятно става дума за чувство за собственото предимство по отношение на другите партии от Източна Европа от гледна точка на прехода към социализъм, за готовността да се обмени опит и да се демонстрира това предимство. Не е изключена и оценката, че ЮКП в новия орган несъмнено ще може да претендира за второ място в йерархията на “братските партии”, веднага след ВКП (б). Трудно е да се отговори прецизно на този въпрос. Едно нещо обаче е напълно очевидно: ръководителите на ЮКП със собствените си ръце, с готовност поставят основите на Коминформ, т.е. на онзи орган, в чиято утроба е заченат и износен съветско-югославският конфликт. А този орган насочва почти цялата си дейност против ръководството на Югославия. И точно архивът на Коминтерна, който се пази в Москва, прави възможно определянето на онази поредица причини, предизвикали конфликта, и да разкрие как расте недоволството на съветската страна от ходовете на югославското ръководство, как Москва се опитва да интернационализира конфликта, да посочи каналите, по които влияе върху лидерите на “братските партии” и т.н.

Във връзка с подготовката за учредителната конференция на Коминформа през август и първата половина на септември 1947 година в Отдела за външна политика на ЦК на ВКП (б) са подготвени информационно-аналитични материали за положението в различни страни и компартии в целия свят. Югославия не е изключена от този списък. В раздела “За съвременната икономическа и политическа ситуация в Югославия” е дадена висока оценка на постиженията на ЮКП “за създаването и укрепването на народнодемократичната държава”, на нейната независимост, отбранителна способност, на демократизацията ѝ. Авторите на доклада заявяват, че югославската практика за създаване на ново устройство е станала пример за другите страни от Източна Европа и поставят акцент върху тясното сътрудничество на СССР и Югославия на международната арена. Едновременно с положителните оценки обаче докладът съдържа и сериозна критика срещу югославското ръководство. В раздела, посветен на ЮКП, с несъмнено критичен тон, макар и твърде предпазливо, е посочен “особеният тактически курс”, провеждан по отношение на партиите участнички в Народния фронт. “Всички ръководни директиви за управлението на страната се движат по линията на организациите на Народния фронт. През целия военен период, както и след края на войната, не е обявено нито едно решение на Компартията за ръководство на политическия и на икономическия живот на страната”. При това, се изтъква в документа, ЮКП е управляваща партия в страната. Твърде внимателно се посочва практиката на “смесени действия на Компартията и на правителството”, а негативният резултат от това е, че в основните организации на ЮКП липсва “пълнокръвна партийна работа, насочена към организационното и идейно укрепване на самата партия”. Сред отрицателните фактори е включена и дейността на ЦК на ЮКП: като малоброен (не повече от 13 членове и кандидат-членове), този орган не провежда редовни заседания и не приема писмени решения. По отношение на Политбюро е констатирано, че “всички принципни въпроси за управлението на страната се вземат в тесен кръг (Тито, Кардел, Ранкович и Джилас)”. В края авторите на доклада заключават, че е “назряла голяма необходимост за свикване на конгрес на Партията и за формиране на нейни ръководни органи”, тъй като “югославските другари, въпреки продължителния период след края на войната, още не са успели да реализират тази важна мярка за организационното и идейно укрепване на Партията”.

Независимо от цялото значение на тези забележки, те все пак не представляват основното ядро на критиката. Според нас главното се свежда до следната констатация: “...не можем да не изтъкнем някои тенденции сред ръководителите на Компартията към надценяване на собствените постижения и стремежа югославската Компартия да се

постави в позиция на своеобразна “ръководна партия на Балканите”. Това, както посочват авторите на доклада, е потвърдено от редица случаи на “национално тесногърдие” от страна на “някои ръководители на югославската Компартия, които не отчитат интересите на другите страни и на братските компартии”. Като илюстрация са посочени факти за “неправилната позиция” на югославяните по въпроса за Триест. Твърди се, че с това са пренебрегнати общите интереси на демократичните сили в борбата против англо-американците по този въпрос и е обусловена “недопустимо остра критика срещу дейността на италианската компартия и срещу нейния ръководител другаря П. Толиати в югославския печат”. В същия контекст е включена и острата критика на страниците на вестник “Борба” през ноември 1946 г. срещу проекта на българска конституция заради македонския въпрос. Накрая, може би най-важен обект на критика от авторите на доклада, е политиката на Югославия към Албания. Точно около този въпрос действията на югославското ръководство най-непосредствено се противопоставят на намеренията на съветската страна да установи директен контакт с Албания, без посредничество на югославските комунисти, отхвърляйки с това предишната практика от времето на войната и от един доста по-късен период. Изследователите отглавна са стигнали до извода, че югославското ръководство не е криело намерението си да играе патерналистична роля по отношение на албанския режим, което известно време е “благодлавно” от Москва. При променените условия през лятото и есента на 1947 година обаче тази позиция не се подкрепя от съветската страна.

Съзнателно насочихме вниманието към доклада на Отдела за външна политика на ЦК на ВКП (б), тъй като той представя доста пълна и разнопосочна представа как в Москва са оценявали политиката и практическата дейност на югославското ръководство няколко месеца след началото на конфликта. В този контекст се поставя въпросът за съотношението между положителните и критичните оценки на Москва. По всичко личи, че е оправдано да се твърди, че през есента на 1947 съветското ръководство като цяло оценява обективно ситуацията, приемайки за естествено съществуването на различия, дори и на някои “нездрави тенденции” в съветския блок. Критични бележки има и в аналитичните материали, посветени на други компартии от Източна Европа. Забележките срещу тях също са доста сериозни, макар че югославският случай е уникален: Белград, стремежи се да играе ръководна роля по отношение на други компартии, се превръща в очите на Москва в рушител на йерархичната структура на блока. А това вече е сериозно.

Все пак на учредителна конференция на Коминформа в Шклярска Поремба през септември 1947 година съветската страна не се решава да

разкрие своите претенции към югославяните, чехите и към някои други партии, въпреки че е имало закани да се дискутират техните “грешки”. Потвърждение за това намираме в концептуалните бележки от доклада на А. А. Жданов. Съветската страна реагира изключително болезнено срещу всички прояви на центробежни тенденции от “братските партии” и се опитва да изкорени всеки опит за самостоятелни действия, преди всичко опитите критично да се тълкува и оценява дейността на съветското ръководство на международната сцена.

На конференцията в Полша изказванията на югославските представители Е. Кардел и М. Джилас оставят, както съобщават в шифровани телеграми до Москва Жданов (“Сергеев”) и Маленков (“Борисов”), “много добро впечатление”, макар за Кардел да е записано, че “нищо ново той не каза”. Позициите на югославските представители по отношение на италианските и френските комунисти са остро критични и между останалото осъждат “формата на легален път на комунистите към властта и в резултат на това... на някакъв мирен преход от капитализъм към социализъм”. Концепцията за “национални пътища към социализма” се споделя от много партии, включително и в Източна Европа, например в Чехословакия. По-късно, през април 1948 г., К. Готвалд припомня, че югославяните и унгарците често са критикували Чехословашката компартия. Така е било и на конференцията в Полша. Ръководителите на ЮКП, изтъква Готвалд, “считаха, че ние сме опортюнисти и десни”. Следователно, учредителната конференция на Коминформа демонстрира пълното съвпадение на съветската и югославската позиция по въпроса за грешките на други компартии. Някои от изследователите не без основание констатираат, че в Полша е демонстрирана “съветско-югославска хегемония”.

Ако се съди по спомените на Е. Кардел, Жданов е предложил на югославската делегация да критикува французите и италианците. “Тази задача ми беше много неприятна, пише по-късно Кардел, но авторитетът на Съветския съюз у нас беше все още толкова голям, че ние с Джилас се съгласихме”. Ние обаче считаме, че Кардел не е искрен, когато говори за своите чувства. Разгромяващият тон на неговото изказване срещу италианските комунисти свидетелства по-скоро за горещото му желание максимално успешно да изпълни заповедта. Ще припомним, че и преди това е имало прецеденти за сходни единни действия и сътрудничество между страните. Джилас си спомня, че по време на конференцията на министрите на външните работи на СССР, Великобритания и Франция в Париж през юни и юли 1947 г. за Плана “Маршал” той се среща в съветското посолство с В. М. Молотов и двамата се договарят по отношение на бойкотирането на плана и на критиките срещу ФКП за нейната т.нар. национална идея. Затова считаме, че, критикувайки остро

французите и италианците, както и други “национални” комунисти, югославяните не само са били убедени, че вършат това за доброто на своите другари и че имат пълно право за това, но са се били договорили предварително със съветските представители. Занимахме се съзнателно с този въпрос, тъй като в историческата литература е фиксирано противоположно мнение, според което не е имало каквито и да било предварителни договорености.

Интересно е, че след основаването на Коминформа от аналитичните материали на Отдела за външна политика на ЦК на ВКП (б) временно изчезват предишните критични бележки по адрес на ЮКП и на югославското ръководство (мимоходом ще отбележим, че югославяните приемат с готовност в Белград да бъдат настанени и бъдещият апарат, и неговите издания). В цитираните материали на ЦК на ВКП (б) вече намират място само положителни оценки.

Всичко това очевидно противоречи на информационните материали, пристигащи през това време от Белград в Москва по дипломатическите канали. Тук трябва да се подчертае ролята на посланик А. И. Лаврентиев, пристигнал в югославската столица през пролетта на 1946 г. Именно негови са немалките “заслуги” за засилване на напрежението. Подобни информации стават особено интензивни в края на 1947 и началото на 1948 г., а предмет на специално внимание е речта на Тито на Втория конгрес на Народния фронт на 27 септември 1947. Като цяло обвиненията в шифрованата телеграма от началото на януари 1948 г. свидетелстват, че се цели дискредитирането на югославското ръководство и най-напред на Тито. Оценките на Лаврентиев и на сътрудниците му обаче не са възприемани нито в централния апарат на Министерството на външните работи на СССР, нито в Отдела за външна политика на ЦК на ВКП (б).

Документите от руските архиви показват, че и през богатия със събития февруари 1948 г. съветското ръководство не предприема никаква стъпки, които да са насочени пряко към скъсване на отношенията с Югославия. Не се и помисля за това. Дори и качествената промяна на ситуацията, която в Москва е квалифицирана като “сериозни различия” между двете страни, още не съдържа конфликтен потенциал. Всичко изглежда като временно недоразумение, каквито има във всяко семейство, дори и в най-стабилното. Почти по сходен начин биха могли да се дефинират тонът и характерът на тристранната съветско-българско-югославска среща в Москва на 10 февруари 1948 г. Днес учените разполагат с няколко варианта на протоколите от тази среща от югославския, българския и съветския (руския) архиви. В общи линии вариантите съвпадат. Разликите, естествено, са в нюансите на отделни детайли. Известно е, че българските и югославските представители в

Москва е трябвало да “отговарят” за непростимата самостоятелност във външнополитическите дела: става дума за обвиненията срещу българите и югославяните за сключеното през есента на 1947 г. двустранно споразумение; за изказването на Г. Димитров по въпроса за създаване на федерация в Източна Европа, както и за намерението на Югославия да въведе в Албания своя дивизия. Москва е била раздразнена заради изключването ѝ от тези действия, планирани или реализирани без предварителни консултации със съветската страна. А те според нея са заплашвали да влошат отношенията със Запада. Тези опасения не са били неоснователни. Ще припомним, че на 2 и 3 февруари 1948 г. в Лондон започва сепаративно съвещание на представители на западни държави по германския въпрос. Обмисля се създаването на Западния съюз. Архивните материали показват, че, проучвайки вариантите за развитие на ситуацията, Москва априори оценява бъдещия съюз като агресивен блок с “немиролюбиви” цели, като “военен” съюз, в който ще бъде включена “недемократизираната” Германия.

Не е случайно, че лийтмотив на тристранната среща на 10 февруари 1948 г. е загрижеността на съветската страна да не се даде на Запада повод да обвини Москва за ескалация на напрежението. С това се обяснява и остротата на критиките на Сталин срещу българите и югославяните, както и за албанския въпрос. Сталиновата реплика: “Не трябва с ботуши да се влиза в Албания” е много показателна. Тя фактически означава забрана на влизането на югославска дивизия в Албания.

Признавайки “грешките” си, шефовете на делегациите Г. Димитров и Е. Кардел подписват на 11 февруари Протокол за задължителни консултации по международните въпроси между СССР и България, СССР и Югославия. В Москва изходът на срещата е оценен положително и се очаква пристигането на Тито в съветската столица. Впрочем, въпросът за посещението на Тито е разглеждан два пъти – на 11 и на 13 февруари 1948 г. Ето как е представен ходът на разговора по тази тема в дневника на В. М. Молотов (бележка от 13 февруари): “Днес поканих другаря Кардел, за да му предам отговорите на въпросите, които той ми постави по време на разговора с него на 11 февруари:

1. За пристигането на другаря Тито в Москва. Съобщих му, че на другаря Сталин и на другите другари, естествено, ще им бъде приятно да се срещнат с другаря Тито през март или април, както предложи другарят Кардел. Дотоворено е времето на пристигането да се уточни допълнително”. По-късно югославските автори, както и самият Кардел, пишат, че февруарската среща е показала драстична промяна на отношението на съветските представители към югославяните. Кардел, освен другото, пише, че Молотов е проявил особена грубост, което е направило по-нататъшните контакти невъзможни. Документите, които

руските изследователи включиха в научен оборот, опровергават подобни твърдения.

Какъв е непосредственият импулс за началото на конфликта? Склонни сме да се присъединим към становището на нашата историография, че ключова роля в поредицата от събития, довели до драмата, е изиграло разширеното заседание на Политбюро на ЦК на ЮКП на 1 март 1948 г. Ходът на дискусиата е осветляван достатъчно подробно и не е необходимо да се спираме на това. Важно е да се изтъкне, че югославското ръководство достатъчно прецизно е прогнозирано вероятното развитие на бъдещите събития. Заседанието протича в дух на остри критики на позициите на Москва и на припомняне на предишни несправедливости. Ако се опитаме да потърсим ключовата фраза на дискусиата, ще я открием в Титовото изявление "Ние не сме пионки на шахматната дъска".

По-нататък събитията се развиват драматично. Членът на Политбюро на ЦК на ЮКП, генерален секретар на Народния фронт и министър на финансите С. Жуйович информира посланик Лаврентиев за хода на заседанието. Жуйович и по-рано изпълнява функциите на информатор на съветския дипломат, но този път всичко е по-особено: за първи път югославското ръководство ясно формулира курс към активно противопоставяне на съветските директиви. Лаврентиев спешно изпраща в Москва получените от Жуйович данни. По-късните събития показват, че този път мнението на Лаврентиев е посрещнато с разбиране от съветското ръководство.

На 10 март 1948 г. Лаврентиев се среща с Тито и Кардел. Разговарят главно за икономическото и военното сътрудничество на двете страни. Югославският лидер е разтревожен особено от отказа на съветското правителство да подпише търговско споразумение с Югославия за 1948 г., макар че в същото време такива споразумения са подписани с другите народнодемократични страни.

На 18 март 1948 г. в Белград е получена телеграма от Молотов за спешно отзоваване от страната на всички съветски цивилни специалисти. Същевременно с решение на министъра на отбраната Н. А. Булгаков са отзовани военните съветници и инструктори. Същия ден от Отдела за външна политика на ЦК на ВКП (б) до секретаря на ЦК М. А. Суслов е изпратена информация "За антимарксистката ориентация на ръководителите на ЮКП по въпросите на външната и вътрешната политика".

Важно е да се подчертаят два момента. Първо, несъмненото използване на редица обвинителни формулировки от докладите на посланик Лаврентиев. Второ, директното използване на текста на докладите при съставянето на известното писмо на ЦК на ВКП (б) до ЦК

на ЮКП от 27 март 1948 г. Анализът на доклада от 18 март и неговото сравняване с аналогичните критични документи, подготвени от Отдела за външна политика на ЦК на ВКП (б) през пролетта на 1948 г. за Унгария, Полша и Чехословакия, доказва, че докладът за Югославия е своеобразен шаблон на поредица обвинителни аргументи, формулирани на партийния “нов език” с наистина универсално значение. Всички материали на Отдела за външна политика се отличават с еднотипни обвинения срещу компартиите, без право на възражение, с агресивен тон. В края на 1947 г. Москва вече е формулирала репресивни политически действия с големи размери, за да свали от политическата сцена носителите на реформаторски тенденции в ръководствата на компартиите, национално ориентираните комунисти, за да се концентрира властта в ръцете на ортодоксалните лидери, които по всички въпроси ще се равняват по Москва, които са готови на ускорено преминаване към съветския модел или – както в случая с Югославия – към установяване на открит диктат от страна на ЦК на ВКП (б), за да бъдеат укротени ръководителите, които са “преминали всяка мяра”.

Следователно, съветско-югославският конфликт е важен, но той е само елемент от много по-широка акция на Москва, насочена към унифициране на политическия курс на “братските партии”.

По-нататъшните събития са добре известни. Преписката на централните комитети на двете партии се отразява върху ескалацията на напрежението и на неприятелството, особено от съветска страна. Изпращайки копия от писмата, адресирани до ЦК на ЮКП, до лидерите на партиите участнички в Коминформа, Москва фактически поема курс към подготовка на следващата конференция на този орган. Тя е проведена в Букурещ през юни 1948 г. Резолюцията “За положението в Югославската комунистическа партия” от 28 юни 1948 г., приета на тази конференция, провъзгласява изключването на Югославия от Коминформа, от цялото комунистическо движение и от “демократичния лагер”.